

УДК 94(410):930.1:274.5

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/94-2-4>

Сергій СУДАКОВ,

orcid.org/0009-0000-4813-9827

аспірант кафедри Стародавнього світу і Середніх віків
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(Харків, Україна) *sudakovsn@gmail.com*

ОБРАЗ АНГЛІЙСЬКОГО ПРЕСВІТЕРІАНСТВА В БРИТАНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ: ВІД «ПУРИТАНСЬКОГО БУНТУ» ДО «АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ»

Стаття присвячена огляду трансформації образу англійського пресвітеріанства у британській історіографічній традиції XIX–XXI ст. Розглянуто перехід від класичного сприйняття пресвітеріанського руху як радикальної опозиції до концептуалізації його як системного соціально-правового проєкту, що визначив вектор розвитку ранньомодерної Англії.

Проблема полягає у необхідності розглянути, як відбувалося наукове формування та осмислення подій, пов'язаних із специфікою Реформації в Англії на прикладі образу пресвітеріанства як важливого релігійного та суспільного інституту.

Мета статті полягає у висвітленні еволюції історіографічного образу англійського пресвітеріанства, від вікторіанських схем S. R. Gardiner до новітніх концепцій P. Kollinson, C. Haigh, P. Ha, G. N. Forseth.

Узагальнені результати. Наголошено, що історик S. R. Gardiner у XIX – на початку XX ст. сформував історіографічну базу сприйняття пресвітеріанства в історичній науці. Його погляди на десятиліття визначили історіографічну парадигму досліджень. Ще одним вектором вивчення пресвітеріанства стало його трактування як важливого релігійно-суспільного інституту, що впливав й на формування культурної та національної ідентичності, зокрема, у Шотландії. Про що йдеться у працях G. N. Forsyth. Наукові підходи C. Haigh деконструкції пресвітеріанства окреслили розуміння цих процесів в історії Англії як варіант розвитку подій. P. Ha проаналізувала пресвітеріанство як важливий політичний та суспільний фактор розвитку Англії протягом 1590-х–1640-х рр. щодо інституційної тягlosti пресвітеріанства у 1590–1640-х рр. Сучасний образ пресвітеріанства базується на визнанні його як впливового політичного, суспільнозначимого проєкту, який, інтегрувавши релігійну складову у юридичні концепти, став поштовхом до формування нових політичних державних систем.

Ключові слова: Англія, історіографія, пресвітеріанство, пуритани, Реформація, Шотландія.

Serhii SUDAKOV,

orcid.org/0009-0000-4813-9827

PhD student at the Department of Ancient and Medieval History
V.N. Karazin Kharkiv National University
(Kharkiv, Ukraine) *sudakovsn@gmail.com*

THE IMAGE OF ENGLISH PRESBYTERIANISM IN BRITISH HISTORIOGRAPHY: FROM THE “PURITAN REBELLION” TO THE “ALTERNATIVE CONFESSIONALIZATION”

The article is devoted to a review of the transformation of the image of English Presbyterianism in the British historiographic tradition of the 19th–21st centuries. The transition from the classical perception of the Presbyterian movement as a radical opposition to its conceptualization as a systemic socio-legal project that determined the vector of development of early modern England is considered.

The problem lies in the need to consider how the scientific formation and understanding of events related to the specifics of the Reformation in England took place using the example of the image of Presbyterianism as an important religious and social institution.

The purpose of the article is to highlight the evolution of the historiographic image of English Presbyterianism, from the Victorian schemes of S. R. Gardiner to the latest concepts of P. Kollinson, S. Haigh, P. Ha, G. N. Forseth.

Generalized results. It is emphasized that the historian S. R. Gardiner in the 19th – early 20th centuries. formed the historiographic basis for the perception of Presbyterianism in historical science. His views on decades determine the historiographic paradigm of research. Another vector of the study of Presbyterianism was its interpretation as an important religious and social institute, which also influenced the formation of cultural and national identity, in particular, in Scotland. What is discussed in the works of G. N. Forsyth. Scientific approaches S. Haigh deconstruction of Presbyterianism outlined the understanding of these processes in the history of England as a variant of the development of events. P. Ha analyzed

Presbyterianism as an important political and social factor in the development of England during the 1590s–1640s. Regarding the institutional continuity of Presbyterianism in the 1590s–1640s. The modern image of Presbyterianism is based on the recognition of it as an influential political, socially significant project, which, by integrating the religious component into legal concepts, became an impetus for the formation of new political state systems.

Key words: *England, historiography, Presbyterianism, Puritans, Reformation, Scotland.*

Постановка проблеми. Процеси Реформації у Англії та інституційне оформлення пресвітеріанства перебігали в умовах крайнього напруження між бажаннями та політичними амбіціями монархів і зростанням впливу парламентських форм правління. При цьому пресвітеріанство як форма церковного устрою та управління, було не просто альтернативою англіканству, що мало свої унікальні реформаційні риси, але й було важелем політичного впливу за перерозподіл владних можливостей. Пресвітеріанський релігійно-суспільний проєкт, сформований Ж. Кальвіном, був своєрідною альтернативною пропозицією англіканству з його виразними політичними претензіями. Концепція кovenанту (завіту) трансформувала релігійну ідею у прототеорію суспільного договору, легітимізуючи право на опір тиранії (Судаков, Каріков, 2025: 39–40). Для англійських пуритан ці засади стали інтелектуальним підґрунтям для деконструкції королівського суверенітету та формування візії нового, дисциплінованого суспільного порядку.

Аналіз досліджень. Специфіка ідеологічного та інституційного становлення Англіканської Церкви, що слугувала головним опонентом пресвітеріанських проєктів, висвітлена в англійській історіографії. Зокрема, Н. G. Alexander у дослідженні «Religion in England, 1558–1662» пропонує широку ретроспективу релігійного життя країни, фокусуючись на догматичній еволюції та канонічній структурі англіканства (Alexander, 1968). J. Bossy у своєму дослідженні аналізував католицьку та англіканську ідентичність, що дозволяє більш наочно розуміти логіку їх боротьби та протистояння (Bossy, 1976). P. Collinson у своїх наукових напрацюваннях розглядає еформацію як знакову подію у європейській історії, що визначила вектор подальшого розвитку для багатьох країн та суттєво вплинула на процеси націєтворення (Collinson, 2005). С. Haigh вивчав Англійську Реформацію як сукупність процесів та подій, що, зрештою, призвели до розриву із Римом та протестантизації суспільства і людей (Haigh, 1987).

Метою статті є дослідження змін у сприйнятті й інтерпретації історіографічного образу англійського пресвітеріанства. Аналіз охоплює період від вікторіанських підходів S. R. Gardiner до сучасних концепцій, запропонованих P. Collinson, С. Haigh, Р. На та G. N. Forseth.

Виклад основного матеріалу. Англійський пуританський рух XVII ст. не був монолітним явищем, а являв собою складний конгломерат протестантських течій, об'єднаних спільною теологічною платформою – кальвінізмом. Кальвіністська доктрина ґрунтувалася на трьох «китах», що пізніше стали основою пресвітеріанської політичної теорії: суверенітет Бога, ідея, що будь-яка земна влада є вторинною щодо божественної волі; предестинація, яка формувала особливий тип протестантської особистості; визнання Святого Письма єдиним істинним джерелом віри та основою для розбудови церковних інституцій (Котляров, Зуйков, 2024).

Як зазначає оксфордський історик Дж. А. Фруд, інтелектуальна безкомпромісність дозволила кальвінізму стати дієвою силою в епоху великих релігійних воєн. Відмінності, що зумовили успіх пуританського руху, полягали в наступному: подолання напівзаходів, тобто кальвінізм запропонував чітко визначену позицію, вільну від марновіств минулого, що було критично важливим для формування дисциплінованих спільнот у Шотландії та Франції; інтелектуальна радикальність, що дозволила створити систему, де істина ставала не лише предметом віри, а й суворим правилом практичного життя; політична стійкість, адже якщо лютеранство виявляло схильність до компромісів із владою, то кальвінізм виховував «твердих людей», здатних протистояти іспанському чи французькому абсолютизму (Boettner).

Отож, на завершення XVI ст. релігійний ландшафт Британії мав три домінуючі протестантські парадигми, що пропонували принципово різні моделі церковного врядування. Єпископальна (Англіканська) передбачала сувору ієрархічну вертикаль, інтегровану в тогочасну державну систему. Пресвітеріанська пропонувала колегіальну систему виборних рад, що прагнула охопити все суспільство на засадах єдиної дисципліни. Конгрегаціоналістська (індепендентська) прагнула до децентралізованої мережі автономних громад, де свобода совісті була вищою за інституційну єдність. Менш масштабні та не такі впливові течії, що продовжували формуватися протягом XVIII–XIX ст., сформували строкату мозаїку англосаксонського релігійного нонконформізму. Таке становище робило його прекрасним союзником для

політичних сил, які прагнули реформ, але не через анархію релігійних угруповань (Coffey, 2024).

Ми не випадково більш предметно, хоча й широкими мазками, зупинилися на релігійних трансформаційних процесах. На наш погляд, це поглиблює розуміння чинників, що мали вплив як на формування і розвиток англійського пресвітеріанства, так і на його історіографічне осмислення.

У контексті розвитку британської історичної думки постаті *Семюела Росона Гардінера* належить виняткове місце. Він заклав той фактологічний та концептуальний фундамент, на якому будувалися всі подальші дискусії про англійське пресвітеріанство та релігійні війни XVII ст. Історик був представником ліберальної вігської історіографічної традиції, проте його праці відзначаються нетиповою для того часу об'єктивністю. Науковець, скрупульозно описуючи численні політичні події, водночас зосереджувався на аналізі релігійних настроїв, питаннях ментальності та інтелектуальній культурі. Новим для свого часу є його увага до генезису ідей релігійної толерантності. Історик майстерно аналізував проекти державного устрою XVII ст. крізь призму політичної філософії, розглядаючи пресвітеріанські плани реформування церкви не як сектантський радикалізм, а як спробу реалізації ідеалістичних схем врядування (Gardiner, 1906; Samuel Rawson Gardiner).

Незважаючи на колосальну наукову вагу С. Р. Гардінера, сучасні британські історики вказують на певні вади його методу. Зокрема, йдеться про надмірну деталізацію. Скрупульозність його оповіді подекуди заважає цілісному сприйняттю теми, роблячи текст важким для читача. Однак, тут варто згадати слова фінської дослідниці *Еліз Гаррітцен*, написані про життя й наукову спадщину вікторіанського історика, яка вражена його увагою до деталей XVI ст. І такий підхід, на її думку, є важливим і для істориків XXI ст., адже саме такі деталі можуть приховувати колосальні пласти інформації, що допомагають побачити те, що на перший погляд може бути поза дослідницькою увагою (Garritzen, 2021). Хай там як, але саме праці С. Р. Гардінера стали фундаментом, історіографічним каркасом, який інтегрує історію ідей у політичну історію Англії.

У своїй праці *G. N. Forsyth* досліджує пресвітеріанство, яке протягом багатьох років було визначальним для кристалізації сучасної шотландської національної ідентичності. Також у культурному ландшафті Шотландії відбувалося ототожнення конфесійного з національним. Боротьба пресвітеріанського духовенства проти світських правите-

лів, тобто монархії Стюартів, подавалася як автентична боротьба всього шотландського народу за свободу та самовизначення. Вказує дослідник й на специфіка читацького запиту. Історіографія XIX ст. свідомо орієнтувалася на запити пресвітеріанської аудиторії, уникаючи критичних оцінок, що могли б дискредитувати церковну ієрархію чи роль ковенанту. На противагу сучасним уявленням, Шотландія XIX ст. характеризувалася безпрецедентним рівнем релігійної активності. Підйом евангелізму на початку століття та системний струс, спричинений Розколом (Disruption) 1843 р., не послабили, а, навпаки, радикально інтенсифікували конфесійну конкуренцію. Три основні пресвітеріанські деномінації розгорнули масштабну боротьбу за лояльність мас, перетворивши церкву на всеохопний соціальний інститут. До реформи 1872 р. пресвітеріанські структури фактично монополізували шкільну освіту. Створення недільних шкіл, ощадних кас (penny banks) та розвиток волонтерських мереж зробили пресвітеріанство головним модератором повсякденного життя міських та сільських громад. Статистичні дані спростовують міф про ранню секуляризацію: пік відвідуваності церков припав на 1905 рік (50,5% населення щонеділі), причому міські центри демонстрували таку ж високу релігійну дисципліну, як і провінція. Аналіз впливу цієї наукової школи дозволяє виділити три вектори її функціонування. По-перше, пресвітеріанська інтерпретація минулого була головним ідеологічним ресурсом під час масштабних церковних конфліктів 1830–1840-х рр. Апеляція до історичного прецеденту безпосередньо впливала на результати богословських та адміністративних дискусій у середині Церкви Шотландії. По-друге, ця історіографія сконструювала стійкий національний міф, фактично світський культ пізніх ковенантерів. Вони поставали в літературі та історичних працях не просто як релігійні дисиденти, а як мученики за віру та герої-засновники шотландської цивільної свободи. По-третє, навіть у період поступової секуляризації суспільства пресвітеріанська візія минулого продовжувала виконувати функцію ціннісного каркаса, що визначав колективний образ «шотландськості» (*Scottishness*). Історіографія легітимізувала право Шотландії на власні інституції (церкву, право, освіту) у межах Унії, представляючи пресвітеріанство як гаранта шотландських свобод, що не загрожує цілісності Великої Британії (Forsyth, 2003: 1–17).

C. Haigh заперечує телеологічний погляд на Англійську Реформацію як на зумовлений та неминучий триумф протестантизму. Він зосеред-

ився на вивченні релігійного повсякдення та обрядових практиках і ритуалах пересічних англійців. У його наукових розробках події XVI ст. постають опукло, а не як лінійний процес. Дослідник бачить їх як час складних соціальних невизначеностей та непередбачуваних змін. С. Haigh, вивчаючи релігійний ландшафт Анлії, подає його як процес, у якому кожна зміна монарха може означати й нівелювання усіх попередніх реформаційних досягнень та зміну релігійного курсу в неочікуваному форматі. Таке бачення науковця спростовує бачення розвитку протестантизму як монолітного та злагодженого поступу й дозволяє поглянути на Реформацію як низку суперечливого і часто незавершеного конфесіонального інститування та ідеологічного й ідейного оформлення (Haigh, 1987).

Новітня візія англійського пресвітеріанства, оприлюднена у праці Р. На, змінює традиційний наратив про його зникнення після репресивних заходів наприкінці XVI ст. Дослідниця спростовує тезу про ліквідацію руху Єлизаветою I у 1590-х рр. Р. На пропонує поглянути на наступні півстоліття не як період занепаду, а як етап прихованої і водночас активної діяльності. Авторка доводить, що пресвітеріанство зберігало свою життєздатність через розбудову стратегічних альянсів, що створювало потужну інтелектуальну опозицію єпископальній ієрархії. Це середовище стало живильним ґрунтом не лише для пізнішого відродження пресвітеріанства, а й для появи індепендентства та інтеграції релігійного дискурсу в неоримську концепцію громадянських свобод. З одного боку, з кінця XVI ст. був офіційний церковний конформізм, а з іншого, починаючи з XVII ст., зароджувався конгрегаціоналістський рух. Авторка зміщує

акцент на інституційну природу пресвітеріанства, розглядаючи його як специфічну систему церковної юрисдикції, що базувалася на процедурах правового арбітражу та аналізі свідчень, що де-факто впроваджувало нові стандарти соціальної дисципліни (На, 2013). Така дослідницька візія інтерпретація дозволяє побачити пресвітеріанство не як опозицію, а як впливову соціально-правову та інтелектуальну групу, що пропонувала свій формат конфесіоналізації англійського суспільства.

Висновки. Сучасні дослідники в англійській історіографії відмовилися від розгляду пресвітеріанства як неминучого щабля на шляху до ліберальної демократії. Натомість увага зосереджена на його складній, часто суперечливій ролі у процесах конфесіоналізації та соціального дисциплінування. Завдяки працям науковців доведено, що пресвітеріанство не було епізодичним явищем чи перебувало на маргінесі суспільно-політичних і релігійних процесів. Воно змогло оформитися в інтелектуальну та мережеву традицію, що діяла латентно протягом десятиліть, формуючи один із векторів англійського націєтворення. Образ пресвітеріанства трансформувався з релігійної опозиції в інтелектуальний проєкт, що поєднав кальвіністську етику з англійським загальним правом та неоримськими ідеями свободи. Також у сучасній історіографії йдеться про роль пресвітеріанства у формуванні національної ідентичності, зокрема шотландської.

Англійська історіографія успішно деконструювала вігські уявлення про «пуританський бунт», замінивши його баченням пресвітеріанства як масштабного інтелектуального та державотворчого проєкту, що заклав основи ранньомодерної цивільної культури Британії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Alexander H. G. Religion in England, 1558–1662. London : University of London Press London, 1972. 233 p.
2. Boettner L. The History of Calvinism. *A Puritan's Mind*. URL: <https://www.apuritansmind.com/historical-theology/the-history-of-calvinism-by-mr-loraine-boettner/> (дата звернення: 10.12.2025)
3. Bossy J. The English Catholic Community, 1520-1850. New York : Oxford University Press, 1976. 446 p. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/englishcatholicc0000boss> (дата звернення: 11.12.2025)
4. Coffey J. Between Reformation and Enlightenment. Presbyterian clergy, religious liberty and intellectual change. *Insular Christianity. Alternative models of the Church in Britain and Ireland*. Editors: Robert Armstrong and Tadhg Ó hAnnracháin. Publisher: Manchester University Press Cover Insular Christianity, 2024. P. 1570–1700. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526183774.00018> URL: <https://www.manchesterhive.com/display/9781526183774/9781526183774.00018.xml> (дата звернення: 12.12.2025)
5. Collinson P. The Reformation. London : Phoenix, 2005. 224 p. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/reformation0000coll> (дата звернення: 14.12.2025)
6. Forsyth G. N. The presbyterian interpretation of Scottish history, 1800-1914. Ph.D thesis. University of Stirling, 2003. 322 p.
7. Gardiner, S. R. The constitutional documents of the Puritan revolution, 1625-1660. Oxford : Clarendon Press, 1906. 548 p. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/constitutionaldo00garduoft/page/vi/mode/2up> (дата звернення: 15.12.2025).
8. Garritzen E. Samuel Rawson Gardiner and His Beloved Tricycle; or, an Ode to Historiographical Research. *Clio's footnotes – Marginal notes about historical research and books*. December 22, 2021 : веб-сайт. URL: <https://cliosfootnotes>.

wordpress.com/2021/12/22/samuel-rawson-gardiner-and-his-beloved-tricycle-or-an-ode-to-historiographical-research/ (дата звернення: 18.12.2025)

9. Ha P. *English Presbyterianism 1590–1640* (Redwood City, CA, 2010; online edn, Stanford Scholarship Online, 20 June 2013). DOI: <https://doi.org/10.1126/stanford/9780804759878.001.0001> URL: <https://academic.oup.com/stanford-scholarship-online/book/15587> (дата звернення: 16.12.2025)

10. Haigh G. *The English Reformation Revised*. Cambridge University Press, 1987. 229 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511622113> URL: <https://www.cambridge.org/core/books/english-reformation-revised/145DC4125C387435DFB2B281F3ED4039> (дата звернення: 17.12.2025)

11. Puritanism. Religion. *Britannica*. Nov. 21, 2025 : веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/topic/Puritanism> (дата звернення: 15.12.2025)

12. Samuel Rawson Gardiner. British historian. *Britannica* : веб-сайт. URL: <https://www.britannica.com/event/English-Civil-Wars> (дата звернення: 16.12.2025)

13. Котлярів П., Зуйков В. Реформація в Женеві: реалізація ідей протестантської доктрини Жана Кальвіна (1530–1560-х рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Випуск 78, том 1. С. 39-46. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-5> URL: <https://www.aphn-journal.in.ua/78-1-2024> (дата звернення: 15.12.2025)

14. Судаков С., Кариков С. Пресвітеріанство і парламентаризм: становлення нової політичної легітиматії в Англії раннього модерну. *Матеріали науково-практичної конференції «Наука сьогодні: сталий розвиток, технології та інновації: матеріали науково-практичної конференції (м. Дніпро, 30-31 травня 2025 р.)*. Одеса : Видавництво «Молодий вчений», 2025. С. 39-42. URL: <https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/view/144/2230/4681-1> (дата звернення: 20.12.2025)

REFERENCES

1. Alexander H. G. *Religion in England, 1558–1662*. London : University of London Press London, 1972. 233 p.
2. Boettner, L. *The History of Calvinism. A Puritan's Mind*. URL: <https://www.apuritansmind.com/historical-theology/the-history-of-calvinism-by-mr-loraine-boettner/>
3. Bossy, J. (1976). *The English Catholic Community, 1520-1850*. New York : Oxford University Press, 1976. 446 p. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/englishcatholic0000boss>
4. Coffey, J. (2024). Between Reformation and Enlightenment. Presbyterian clergy, religious liberty and intellectual change. *Insular Christianity. Alternative models of the Church in Britain and Ireland*. Editors: Robert Armstrong and Tadhg Ó hAnnracháin. Publisher: Manchester University Press Cover Insular Christianity. P. 1570–1700. DOI: <https://doi.org/10.7765/9781526183774.00018> URL: <https://www.manchesterhive.com/display/9781526183774/9781526183774.00018.xml>
5. Collinson, P. (2005). *The Reformation*. London : Phoenix. 224 p. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/reformation0000coll>
6. Forsyth, G. N. (2003). *The presbyterian interpretation of Scottish history, 1800-1914. Ph.D thesis*. University of Stirling. 322 p.
7. Gardiner, S. R. (1906). *The constitutional documents of the Puritan revolution, 1625-1660*. Oxford : Clarendon Press. 548 p. *Internet Archive*. URL: <https://archive.org/details/constitutionaldo00garduoft/page/vi/mode/2up>
8. Garritzen, E. (December 22, 2021) Samuel Rawson Gardiner and His Beloved Tricycle; or, an Ode to Historiographical Research. *Clio's footnotes – Marginal notes about historical research and books*. URL: <https://cliosfootnotes.wordpress.com/2021/12/22/samuel-rawson-gardiner-and-his-beloved-tricycle-or-an-ode-to-historiographical-research/>
9. Ha, P. (2010). *English Presbyterianism 1590–1640*. Online edn, Stanford Scholarship Online, 20 June 2013. DOI: <https://doi.org/10.1126/stanford/9780804759878.001.0001> URL: <https://academic.oup.com/stanford-scholarship-online/book/15587>
10. Haigh, G. (1987). *The English Reformation Revised*. Cambridge University Press, 1987. 229 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511622113> URL: <https://www.cambridge.org/core/books/english-reformation-revised/145DC4125C387435DFB2B281F3ED4039>
11. Samuel Rawson Gardiner. British historian. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/event/English-Civil-Wars>
12. Kotliarov, P., Zuikov, V. (2024). Reformatsiia v Zhenevi: realizatsiia idei protestantskoi doktryny Zhana Kalvina (1530–1560-kh rr.). [Reformation in Geneva: implementation of the ideas of the Protestant doctrine of John Calvin (1530s–1560s)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 2024. Vypusk 78, tom 1. С. 39-46. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-5> URL: <https://www.aphn-journal.in.ua/78-1-2024> [in Ukrainian].
13. Sudakov, S., Karikov, C. (2025). Presviterianstvo i parlamentaryzm: stanovlennia novoi politychnoi lehitymatsii v Anhlii rannoho modernu. [Presbyterianism and parliamentarism: the emergence of a new political legitimation in early modern England]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii «Nauka sohodennia: stalyy rozvytok, tekhnolohii ta innovatsii: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Dnipro, 30-31 travnia 2025 r.)*. Odessa : Vydavnytstvo «Molodyi vchenyi», 2025. S. 39-42. [in Ukrainian].

Дата першого надходження рукопису до видання: 21.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.12.2025

Дата публікації: 31.12.2025